

DOI: 10.31648/pw.8460

WITOLD JARNO

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5845-6057>

University of Lodz

ZADANIA I ROZWÓJ WOJSK OPERACYJNYCH SIŁ ZBROJNYCH POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ W PIERWSZYCH 15 LATACH FUNKCJONOWANIA UKŁADU WARSZAWSKIEGO

The tasks and development of the operational troops of the Armed Forces of the Polish People's Republic in the first fifteen years of the functioning of the Warsaw Pact

ABSTRACT: The article describes the organizational changes and modernization of the operational troops of the Armed Forces of the Polish People's Republic in the first 15 years of the existence of the Warsaw Pact. In the structure of the Polish Army, the aforementioned troops constituted the most important component intended for military operations at the operational level as part of the United Armed Forces of the Warsaw Pact. During the war, the operational troops were to create a higher operational union (the Polish Front), which was to include three Land Force Armies, the Air Force Army and operational forces of the Navy. The units of the first throw were constantly in combat readiness, thanks to which they could start combat operations almost immediately, in accordance with the operational plans of the Warsaw Pact Command. The changing and growing requirements of the battlefield forced the command of the Polish Army to modernize the structure and equipment of operational troops. These issues are described based on literature and archival documents.

KEYWORDS: the Polish Army in the second half of the 20th century, operational troops, organization of the Polish Army, history of Poland after 1945, Warsaw Pact, Armed Forces of the Polish People's Republic

Powstanie UW¹ w 1955 r. zapoczątkowało proces zmian doktrynalnych w sferze rozwoju i struktury polskiej armii oraz postrzegania przyszłego konfliktu zbrojnego o charakterze koalicyjnym. Nowy sojusz miał pogłębić współdziałania państw-

---

¹ W tekście użyto następujących skrótów: DP – Dywizja Piechoty, DPanc. – Dywizja Pancerna, DZmech. – Dywizja Zmechanizowana, MON – Ministerstwo Obrony Narodowej, NATO – North Atlantic Treaty Organization (Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego), OPK – Obrona Powietrzna Kraju, OTK – Obrona Terytorium Kraju, SZ PRL – Siły Zbrojne Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, UW – Układ Warszawski, WP – Wojsko Polskie, ZSZ UW – Zjednoczone Siły Zbrojne Układu Warszawskiego.

-sygnatariuszy nie tylko w dziedzinie militarnej, lecz także politycznej (Ślusarczyk 1992, 27-30; Multan 1975, 33-40; Marcinkowski 1986, 16-26). Jednak w praktyce UW – zdominowany przez Związek Radziecki – stał się narzędziem radzieckiej polityki ukierunkowanej na utrwalanie pojałtańskiego *status quo* w Europie, zaś Armia Radziecka spełniała dwie główne funkcje: przeciwwagi dla wojsk NATO oraz policyjną wobec państw sojusznich, będących w istocie krajami satelickimi dla władz Związku Radzieckiego (Ślusarczyk 1992, 124). Zasadnicze kwestie związane z rozwojem i modernizacją armii państw członkowskich UW określał Doradczy Komitet Polityczny – szczegóły wymieniano w uchwalanych protokołach (Jaroszek 1986, 57; Grot 1988, 322-323), natomiast sprawami *sensu stricte* militarnymi zajmowało się Zjednoczone Dowództwo UW sprawujące dowództwo nad wydzielonymi siłami zbrojnymi państw-sygnatariuszy. Po utworzeniu tych organów wprowadzono zasadę stałych cyklicznych konsultacji polityczno-wojskowych, mających poszerzyć współpracę państw członkowskich w sferze polityczno-militarnej, choć w praktyce stały się one forum przekazywania dyspozycji władz radzieckich krajom członkowskim UW (Tyranowski 1983, 32-35; Ślusarczyk 1992, 124 i 130-131; Marcinkowski 1985, 63-64 i 236-239). Trafnie podsumował to Jerzy Kajetanowicz:

Nowy układ jeszcze bardziej zacieśniał powiązania polityczno-militarne wynikające z wcześniejszych układów dwustronnych oraz doprowadził do całkowitego podporządkowania armii państw członkowskich Sztabowi Generalnemu Armii Radzieckiej (2004, 256).

Utworzenie UW w 1955 r. nie spowodowało początkowo istotnych zmian w polskiej doktrynie wojennej. Przyspieszenie prac nad nią przyniosło zaostrzenie sytuacji międzynarodowej spowodowanej m.in. kryzysem berlińskim (1961) i kubańskim (1962). Jeszcze w 1962 r. opracowano w Sztabie Generalnym WP „Podstawowe założenia ludowej obronności”, a rok później „Plan operacyjny obrony terytorialnej kraju”. Zawierał on założenia strategiczne bezpieczeństwa państwa, opierające się na koalicyjnej doktrynie wojennej i ścisłym sojuszu ze Związkiem Radzieckim oraz pozostałymi państwami UW, w której zakładano, że trwający wyścig zbrojeń może doprowadzić do globalnego konfliktu z użyciem broni rakietowo-jądrowej (Kajetanowicz 2013a, 82-83; idem 2011, 241-242; Szeremietiew 2001, 148; Puchała 2010, 78). Jednak: „W odróżnieniu od NATO relacje i powiązania w ramach Układu Warszawskiego charakteryzował dyktat hegemonia dzierżącego przywództwo, marginalizacja mniejszych państw, a także fasadowość kolegialnych procedur decyzyjnych” (Kośmider 2011, 140).

Utworzenie UW wymagało skonkretyzowania zadań polskiej armii oraz zasad współpracy międzysojuszniczej. W marcu 1958 r. w kierownictwie MON wysunięto postulat podziału SZ PRL na dwa zasadnicze komponenty. Pierwszym, przeznaczonym do prowadzenia działań operacyjnych w ramach ZSZ UW przeciwko

wojskom NATO, miały być wojska operacyjne, a drugim przeznaczonym do działań związanych z obroną terytorium państwa – wojska OTK (Puchała 2010, 68-70). W celu skoordynowania tych dwóch podsystemów obrony państwa w lutym 1959 r. utworzono Komitet Obrony Kraju, który uchwałą z 14 maja dokonał formalnego podziału SZ PRL na dwie zasadnicze części: 1) wojska operacyjne tworzące tzw. komponent zewnętrzny mający wejść w razie wojny w skład ZSZ UW; 2) wojska tworzące tzw. komponent wewnętrzny składające się z wojsk OTK (wojska OPK – wyodrębnione w lipcu 1962 r., wojska wewnętrzne i oddziały obrony terytorialnej) oraz jednostek zabezpieczenia i uzupełnień (Kajetanowicz 2013b, 25-31; Marcinkowski 1985, 245-246; Ostapko 2006, 285-286).

W pierwszych latach istnienia UW rola polskiej armii nie była wyraźnie sprecyzowana w planach operacyjnych Dowództwa ZSZ UW. Kierownictwo MON wykorzystало w tym celu opracowaną jeszcze na początku 1955 r. koncepcję skupienia trzonu polskich jednostek bojowych – określanego jako wojska operacyjne – w wyższym związku operacyjnym w postaci Frontu. Do jej realizacji doszło dopiero po kryzysie berlińskim w 1961 r., gdy Dowództwo ZSZ UW stwierdziło, że polski Front w pierwszej fazie działań wojennych weźmie w nich udział w II rzucie operacyjnym, przeprowadzając kontrataki z linii Odry i Nysy Łużyckiej oraz broniąc wybrzeża Morza Bałtyckiego, a w przypadku przejścia Armii Radzieckiej do działań ofensywnych – miał wzmocnić radzieckie siły uderzeniowe. Później założenia te uległy modyfikacji, bowiem Dowództwo ZSZ UW wyznaczyło polskiemu Frontowi aktywną rolę w działaniach ofensywnych. W 1964 r. opracowano w Sztapie Generalnym WP roboczą wersję „Planu operacyjnego wojsk Frontu OP-61”, a w lutym następnego roku zatwierdzono „Plan operacji zaczepnej Frontu Nadmorskiego”, zmodyfikowany na początku 1970 r. (Kajetanowicz 2013b, 43-48). Zakładał on podjęcie działań ofensywnych w celu przeniesienia wojny na terytorium państw NATO. Zadaniem polskiego Frontu miało być przeprowadzenie – w ramach ZSZ UW – strategicznej operacji zaczepnej na kierunku południowego wybrzeża Bałtyku i Morza Północnego oraz Jutlandii. Miała ona mieć charakter działań lądowo-powietrzno-morskich z wykorzystaniem wojsk powietrznodesantowych i desantowych, wspieranych przez siły Marynarki Wojennej. Na dowodów Frontu na czas wojny byli planowani w tej dekadzie kolejno: gen. Zygmunt Duszyński w latach 1959-1965, gen. Jerzy Bordziłowski w latach 1965-1968 i gen. Tadeusz Tuczapski w latach 1968-1971 (Kajetanowicz 2013b, 37-41; idem 2014a, 37; Puchała 2010, 93).

Powstanie Frontu składającego się z polskich związków taktycznych i operacyjnych miało być dla polskiego kierownictwa partyjno-państwowego wyrazem większej samodzielności Polski, choć oczywiście i tak była ona względna, bowiem nad planowaniem polskiego Sztapu Generalnego czuwało Dowództwo ZSZ UW, które ostatecznie decydowało o planach operacyjnych użycia wojsk państw sojuszników. Wspomniane dowództwo szybko dostrzegło niski poziom wykształcenia operacyjno-strategicznego polskich sztabowców, toteż na początku lat 60. zaczęto

ich doszkalać pod tym względem w polskich i radzieckich akademiach wojskowych (Zygmuntowicz 2006, 300 i 320-322; Puchała 2010, 39-41 i 190-199).

W przededniu utworzenia UW w kwestii składu bojowego WP obowiązywał przyjęty w styczniu 1955 r. polsko-radziecki protokół dwustronny, na podstawie którego przez najbliższe lata (1955-1959) Polska miała wydzielić do dyspozycji ZSZ UW wojska operacyjne w sile Frontu, składającego się z 2 armii ogólnowojskowych I rzutu, 1 armii ogólnowojskowej II rzutu, armii lotniczej oraz niezbędnych jednostek wsparcia i zabezpieczenia (Ostapko 2006, 278; Babuła 1998, 238-241). W myśl tego protokołu wojska operacyjne miały liczyć 31 związków taktycznych (2 dywizje pancerne, 8 zmechanizowanych, 18 piechoty i 3 obrony wybrzeża). Spośród nich w okresie pokoju istniały 22 dywizje (12 dywizji piechoty, 8 zmechanizowanych i 2 pancerne), a pozostałe planowano sformować w trakcie mobilizacji. W skład Frontu miała wejść również armia lotnicza, licząca 7 dywizji: 4 lotnictwa myśliwskiego, 2 lotnictwa szturmowego i 1 lotnictwa bombowego. Natomiast wydzielone siły Marynarki Wojennej miały obejmować grupę okrętów uderzeniowych: brygadę niszczycieli, 2 brygady okrętów podwodnych, 2 brygady kutrów torpedowych i dywizjon okrętów desantowych (Kajetanowicz 2014b, 218-219 i 227; 2013b, 51-52).

Jednak trwający w drugiej połowie lat 50. proces redukcji SZ PRL (w styczniu 1955 r. liczyły one 370 tys. żołnierzy, a pięć lat później około 230 tys.) wymusił korektę planowanego składu wojsk operacyjnych (Kajetanowicz 2014b, 227; Sadowski 2006, 269-270). Już w październiku 1955 r. zmniejszono planowaną liczbę związków taktycznych z 31 do 30, rok później do 27, a w 1957 r. do 18 (w tym: 4 pancernych, 5 zmechanizowanych, 6 piechoty, 2 obrony wybrzeża i nowej dywizji powietrznodesantowej). Zmniejszeniu uległ także skład armii ogólnowojskowych: 2 armie I rzutu (1 i 2 Armia) miały liczyć po 5 dywizji, armia II rzutu (4 Armia) – 4 dywizje, natomiast pozostałe związki taktyczne miały się znajdować w dyspozycji dowództwa Frontu. Ograniczono również skład 3 Armii Lotniczej do 5 dywizji (2 lotnictwa myśliwskiego, 2 lotnictwa myśliwsko-bombowego i 1 lotnictwa bombowego oraz samodzielnego pułku lotnictwa rozpoznawczego), a sił operacyjnych Marynarki Wojennej do 3 brygad (niszczycieli, okrętów podwodnych i kutrów torpedowych) oraz 1 flotyli desantowej. Nie był to koniec zmian w planowanym składzie wojsk operacyjnych, bowiem w 1958 r. liczbę dywizji ponownie ograniczono z 18 do 15 (4 pancernych, 6 zmechanizowanych, 4 piechoty i dywizji powietrznodesantowej), w armii lotniczej zredukowano liczbę dywizji do 4 (2 lotnictwa myśliwskiego oraz po 1 lotnictwa szturmowego i bombowego), a w Marynarce Wojennej liczbę brygad z 3 do 2 (okrętów podwodnych i kutrów torpedowych, zaś w miejsce brygady niszczycieli wprowadzono dywizjon niszczycieli). Powyższy planowany skład wojsk operacyjnych Frontu po wprowadzeniu do nowego planu mobilizacyjnego PM-58 – stał się podstawą rozwinięcia tych wojsk w przypadku wybuchu wojny (Kajetanowicz 2013b, 51-54; idem 2014b, 221-227; 2004, 267-273 i 290-294).

W latach 60. skład wojsk operacyjnych ulegał dalszym zmianom, lecz ich skala była znacznie mniejsza niż w latach poprzednich i opierała się zasadniczo na reorganizacji wybranych związków taktycznych polegających na zmotoryzowaniu dywizji piechoty oraz przeformowaniu 3, 4 i 9 DP na dywizje zmechanizowane (1962) oraz 11 DZmech. na 11 DPanc. i 23 DP na 7 Dywizję Desantową (1963). Nieco wcześniej – bo już w 1957 r. – utworzono 6 Dywizję Powietrzno-Desantową. W tym też czasie podjęto modernizację wyposażenia wojsk operacyjnych, wprowadzając na uzbrojenie m.in. broń rakiętową, nowe czołgi T-54, transportery opancerzone czy samobieżną artylerię przeciwlotniczą. Z kolei w lotnictwie operacyjnym pojawiły się nowoczesne samoloty naddźwiękowe MIG-21 i SU-7 oraz produkowane w kraju na licencji radzieckiej samoloty odrzutowe Lim-2 (MIG-15), Lim-5 (MIG-17) i Lim-6 (polska modyfikacja MIG-17). We wszystkich rodzajach wojsk operacyjnych zaczęto stosować także technikę podczerwieni, pozwalającą im działać również w warunkach nocnych (Marcinkowski 1985, 248-250).

28 lutego 1963 r. podpisano w Warszawie „Protokół w sprawie dalszego rozwoju Sił Zbrojnych PRL, wynikającego z Układu Warszawskiego”, w którym zawarto zmiany w planie rozwoju WP do 1965 r. ustalone przez Komitet Obrony Kraju 17 lipca 1962 r. W zakresie wojsk operacyjnych wydzielonych w skład ZSZ UW zmodyfikowano dotychczasową zasadę ujętą w protokole z 1961 r., że w razie wojny w skład Zjednoczonych Sił miały wejść wszystkie istniejące i nowo formowane związki taktyczne – zgodnie z nowymi założeniami miały wejść tylko związki taktyczne ujęte w protokole zawierającym wykaz jednostek wydzielonych (CAW WBH, 1788.90.38, Notatka służbowa w sprawie zmian w zobowiązaniach PRL wynikających z tytułu uczestnictwa Polski w UW z 1963 r.).

W myśl protokołu z 28 lutego 1963 r. skład polskich wojsk operacyjnych określono na 15 dywizji ogólnowojskowych (5 pancernych, 8 zmechanizowanych i 2 desantowe). Z ważniejszych jednostek: armie I rzutu miały posiadać po 4-5 dywizji pancernych i zmechanizowanych (1 Armia – 8 i 12 DZmech. oraz 16 i 20 DPanc., 2 Armia – 2 i 4 DZmech. oraz 5, 10 i 11 DPanc.), brygadę raket operacyjno-taktycznych, brygadę artylerii armat, brygadę saperów, pułk artylerii przeciwpancernej i 1-2 pułki artylerii przeciwlotniczej, a armia II rzutu – 4 dywizje zmechanizowane (1, 3, 9 i 15 DZmech.), brygadę raket operacyjno-taktycznych, pułk artylerii przeciwpancernej i 1-2 pułki artylerii przeciwlotniczej. Dodatkowo w dyspozycji dowództwa Frontu znajdowały się 2 dywizje desantowe (6 Dywizja Powietrzno-Desantowa i 7 Dywizja Desantowa), brygada raket operacyjno-taktycznych, brygada artylerii armat, pułk artylerii przeciwpancernej, 2 ciężkie brygady saperów i pułk pontonowy. Zmian nie wprowadzono do składu armii lotniczej, natomiast siły operacyjne Marynarki Wojennej miano rozbudować do 3 brygad (okrętów podwodnych, kutrów torpedowych i okrętów desantowych) oraz 2 dywizjonów (niszczycieli i kutrów raketowych (Kajetanowicz 2013b, 54).

W dniach 9-12 kwietnia 1963 r. odbyły się konsultacje przedstawicieli MON i Ministerstwa Obrony Związku Radzieckiego. W odniesieniu do obowiązującej od kwietnia 1961 r. w WP struktury dowództwa Frontu stwierdzono, że odpowiadała ona ówczesnym poglądom na organizację dowództw wyższych związków operacyjnych, a jego stan osobowy na czas wojny (około 900 stanowisk) był zbliżony do projektowanego w tym czasie nowego etatu dowództwa Frontu Armii Radzieckiej. Organizacyjnie dowództwo Frontu składało się z następujących komórek: 1. Zarząd Operacyjny; 2. Zarząd Rozpoznawczy; 3. Zarząd Wojsk Łączności; 4. Zarząd Organizacyjny i Uzupełnień; 5. Oddział Topograficzny; 6. Zarząd Polityczny; 7. Dowództwo Wojsk Rakietowych i Artylerii; 8. Szefostwo Wojsk OPL Frontu; 9. Szefostwo Wojsk Inżynierskich; 10. Szefostwo Wojsk Chemicznych; 11. Szefostwo Służby Techniczno-Czołgowej; 12. Szefostwo Służby Samochodowej; 13. Zarząd Uzbrojenia; 14. Zarząd Kadr; 15. Kwatermistrzostwo (sztab, Zarząd Służby MPS, Zarząd Służby Zdrowia, Zarząd Intendentury, Zarząd Służby Komunikacji Wojskowej); 16. jednostki ochrony i obsługi dowództwa Frontu. W odniesieniu do struktury wojennej dowództwa armii ogólnowojskowej stwierdzono jego nadmierną rozbudowę w WP, bowiem etat radziecki przewidywał 244 stanowiska, podczas gdy etat polski aż 329 – w kolejnych latach zmniejszono go do poziomu zbliżonego w Armii Radzieckiej (CAW WBH, 1788.90.38, Notatka służbowa z konsultacji przeprowadzonych w dniach 9-12 IV 1963 r.).

Ograniczania budżetu MON na początku lat 60. wymusiły kolejne zmiany w planach organizacji SZ PRL. W listopadzie 1964 r. zaprezentowano projekt planu rozwoju WP na lata 1966-1970, którego głównym założeniem było dalsze doskonalenie struktury polskiej armii i podnoszenie jej gotowości bojowej, by jak najlepiej dostosować ją do zamierzeń operacyjnych ZSZ UW. Według planu stan osobowy WP w czasie pokoju miał wzrosnąć w latach 1965-1970 z 308 tys. żołnierzy (stan na 31 grudnia 1965 r.) do 345 tys. w końcu 1970 r. (bez jednostek poza normą). Kolejną uchwałą Komitetu Obrony Kraju z 5 lipca 1967 r. limity te podniesiono o 9 tys. żołnierzy – do 354 tys. w czasie pokoju i 935 tys. w czasie wojny (bez jednostek poza normą). Skład wojsk operacyjnych w połowie lat 60. ustabilizował się na poziomie 15 ogólnowojskowych związków taktycznych, w tym 5 dywizji pancernych w stałej gotowości bojowej, 8 dywizji zmechanizowanych (3 w stałej gotowości bojowej) oraz 2 dywizji desantowych, także w stałej gotowości bojowej (CAW WBH, 1788.90.38, Zestawienie składu bojowego wojska na 31 XII 1965 r. i planowanego do osiągnięcia w 1970 r.).

Ograniczone budżetowe MON nie pozwoliły w latach 60. na rozwiązanie większości nabrzmiałych problemów organizacyjnych, przez co zasadniczy wysiłek skoncentrowano na doskonaleniu podstawowych ogniw polskiego systemu bezpieczeństwa, w tym pierwszorzętowych związków taktycznych wojsk operacyjnych. Przedsięwzięcia te pochłonęły zasadniczą część środków przeznaczonych na cele obronne, pozwoliły jednak wyraźnie podnieść wartość i gotowość bojową armii.

Jej stopień rozwinięcia mobilizacyjnego w czasie pokoju zwiększył się w latach 1966-1970 z 37,7% do niemal 41,0%, lecz jak określono w notatce z realizacji tego planu:

Nadal jednak występują poważne niedoinwestowania w dziedzinie rozbudowy jednostek i urzędów zaplecza remontowo-technicznego i tyłowego oraz bazy szkoleniowej i obsługowej, a rosnący stopień nasycenia wojsk nowoczesną, coraz bardziej skomplikowaną techniką bojową, systematycznie trudności te pogłębia (CAW WBH, spis 1788.90.41, Notatka służbowa w sprawie przebiegu realizacji pięcioletniego planu rozwoju sił zbrojnych na lata 1966-1970 z 15 V 1969 r.).

W drugiej połowie lat 60. nadal prowadzono działania ukierunkowane na podnoszenie wartości bojowej wojsk operacyjnych, m.in.: wprowadzając nowe struktury w 5, 10, 11 i 20 DPanc. oraz 4 i 12 DZmech., wzmacniając obie dywizje desantowe i dywizje zmechanizowane o stanach skadrowanych (1, 2, 3, 9 i 15 DZmech.), formując 4 brygadę raket operacyjno-taktycznych, zwiększając liczbę dywizjonów raket taktycznych, doskonaląc skład organizacyjny i możliwości działania jednostek zabezpieczenia bojowego i tyłowych oraz struktur systemu dowodzenia lotnictwa operacyjnego i wydzielonych sił Marynarki Wojennej (CAW WBH, spis 1788.90.41, Notatka służbowa w sprawie przebiegu realizacji pięcioletniego planu rozwoju sił zbrojnych na lata 1966-1970 z 15 V 1969 r.).

W końcu lat 60. utrzymywał się istniejący od ponad dekady podział SZ PRL na dwa zasadnicze komponenty: wojska operacyjne – przeznaczone do wykonywania wspólnych zadań sojuszniczych w składzie ZSZ UW (w ramach wydzielonego Frontu) oraz wojska OTK przewidziane do wykonywania zadań na wewnętrznym froncie walki w ramach obrony terytorium kraju. O ile jednak wojska operacyjne stanowiły wówczas w pełni rozwinięty organizacyjnie (choć pod względem stanów osobowych jedynie częściowo skompletowany) wyższy związek operacyjny, o tyle ogólna koncepcja rozwoju sił OTK oraz zasad dowodzenia nimi dopiero się kształtowała. Skład wojsk operacyjnych nie uległ w końcu omawianej dekady większym zmianom – tworzyły je nadal: dowództwa i sztaby 3 armii ogólnowojskowych, dowództwo Frontu oraz jednostki zabezpieczenia bojowego szczebla armijnego i frontowego, 5 dywizji pancernych, 8 dywizji zmechanizowanych, dywizja powietrzno-desantowa i dywizja desantowa, a także 2 dywizje lotnictwa myśliwskiego (każda po 2 pułki), dywizja lotnictwa myśliwsko-szturmowego (w składzie 4 pułków), brygada lotnictwa bombowo-rozpoznawczego, 5 samodzielnych pułków lotniczych, 4 brygady raket operacyjno-taktycznych, 3 brygady okrętów wojennych (kutrów torpedowych i raketowych, okrętów podwodnych i okrętów desantowych), dywizjon niszczycieli oraz pułk lotnictwa myśliwsko-szturmowego wydzielony ze składu Marynarki Wojennej (CAW WBH, spis 1788.90.41, Notatka służbowa w sprawie organizacyjnego rozwoju sił zbrojnych z 15 V 1969 r.).

Poziom skompletowania jednostek wojsk operacyjnych w czasie pokoju był różny i wynosił w 1968 r.: A) 78,8% w siłach wydzielonych Marynarki Wojennej; B) 65,2% w 1 Armii I rzutu (w tym: 2 dywizje pancerne, 2 dywizje zmechanizowane, brygada rakiet operacyjno-taktycznych i pułk rakiet przeciwlotniczych były rozwinięte w ponad 90%); C) 58,8% w 2 Armii I rzutu (w tym: 3 dywizje pancerne, dywizja zmechanizowana, brygada rakiet operacyjno-taktycznych były skompletowane w ponad 90 %); D) 53,4% w 3 Armii Lotniczej (w tym 2 dywizje lotnictwa myśliwskiego, dywizja lotnictwa myśliwsko-szturmowego, brygada lotnictwa bombowo-rozpoznawczego, 5 samodzielnych pułków lotniczych były rozwinięte w granicach 80-100%); E) 25,0% w 4 Armii II rzutu (w pełni gotowa do działań była tylko brygada rakiet operacyjno-taktycznych, natomiast 4 dywizje zmechanizowane i pułk artylerii przeciwlotniczej były skompletowane w granicach 20-45%, a pozostałe jednostki wysoce skadrowane); F) 16,6% w jednostkach frontowych niewchodzących w skład armii ogólnowojskowych (różny w odniesieniu do poszczególnych jednostek, np. dywizja powietrzno-desantowa, dywizja desantowa, brygada rakiet operacyjno-taktycznych, pułk artylerii przeciwlotniczej i jednostki radioelektroniczne były rozwinięte w granicach 80-100%, jednostki zabezpieczenia bojowego – w granicach 40-65%, a pozostałe jednostki miały wysoki poziom skadrowania) (CAW WBH, spis 1788.90.41, Notatka służbowa w sprawie organizacyjnego rozwoju sił zbrojnych z 15 V 1969 r.).

Modernizacja wojsk operacyjnych w latach 1966-1970 charakteryzowała się dynamicznym (zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym) rozwojem, mającym zabezpieczyć od strony organizacyjnej podstawowe założenia operacyjnego planu obrony PRL. Znaczny wysiłek skierowano na: przystawanie wojsk do działań w warunkach wojny atomowej oraz klasycznego konfliktu zbrojnego, techniczną modernizację związków taktycznych oraz usprawnienie systemu mobilizacji. Proces modernizacji prowadzono równolegle w lotnictwie operacyjnym, zwiększając jego możliwości bojowe w zakresie osłony, wsparcia i rozpoznania lotniczego – m.in. poprzez wprowadzenie większej liczby nowoczesnych naddźwiękowych samolotów myśliwskich MIG-21 i myśliwsko-bombowych Su-7. Dodatkowo, dzięki utworzeniu 2 pułków śmigłowców wydatnie wzrosły możliwości lotniczego zabezpieczenia działań ogólnowojskowych związków taktycznych. Z kolei w Marynarce Wojennej rozbudowano siły uderzeniowe poprzez podwojenie liczby kutrów raketowych, zakup niszczyciela raketowego i rozbudowę sił desantowych. Stosownie do wzrostu możliwości działania jednostek bojowych – unowocześniano także wyposażenie jednostek zabezpieczenia technicznego.

Proces modernizacji wojsk operacyjnych był kontynuowany w następnej dekadzie. W tym celu w maju 1968 r. opracowano „Wstępne założenia rozwoju sił zbrojnych na lata 1971-1975” zakładające zwiększenie stanu etatowego SZ PRL w tych latach do 440 tys. żołnierzy w czasie pokoju i 990 tys. w czasie wojny. W ramach wojsk operacyjnych zamierzano nadal wzmacniać możliwości bojowe

związków taktycznych poprzez zwiększenie ich stanów osobowych (w dywizjach pancernych do 8,3 tys. żołnierzy, a w dywizjach zmechanizowanych do 10,3 tys.), liczby czołgów (w dywizjach pancernych do 274 sztuk, a w dywizjach zmechanizowanych do 174 sztuk) oraz transporterów opancerzonych i środków obrony przeciwlotniczej, kontynuowanie rozbudowy artylerii, wprowadzenie przeciwpancernych pocisków kierowanych oraz rakiet taktycznych na uzbrojenie wszystkich dywizji pancernych i zmechanizowanych, sformowanie – obok istniejących armijnych brygad rakiet – brygady rakiet szczebla frontowego, prowadzenie dalszej rozbudowy jednostek zabezpieczenia bojowego (łączości, radioelektronicznych, chemicznych, saperskich, pontonowych i drogowych) oraz zwiększenie liczby samolotów naddźwiękowych w lotnictwie operacyjnym. Zamierzano również kontynuować rozbudowę Marynarki Wojennej (kutry rakietowe, okręty desantowe, okręty podwodne i trałowce bazowe), dzięki czemu miały wzrosnąć jej możliwości przewozu i zabezpieczenia desantu morskiego (CAW WBH, spis 1788.90.41, Wstępne założenia rozwoju sił zbrojnych w latach 1971-1975 z maja 1969 r.; Notatka w sprawie założeń rozwoju sił zbrojnych na lata 1971-1975 z 1971 r.).

Trzeba tu dodać, że na przełomie lat 60. i 70. obok wojsk operacyjnych do wojsk wydzielonych w skład ZSZ UW dołączono także część wojsk OPK, które włączono do systemu obrony powietrznej państw sygnatariuszy układu, jak również część sił Marynarki Wojennej związaną z systemem obrony wybrzeża. W tym czasie rozwój wojsk wydzielonych w skład ZSZ UW był w istocie ukierunkowany na zwiększanie ich zdolności bojowych, nie zaś na znaczącą rozbudowę liczebną, bowiem ich stan etatowy w czasie pokoju wynosił 1 stycznia 1971 r. łącznie 224 tys. żołnierzy. Przewidywano natomiast wzrost stanu etatowego całości wojsk wydzielonych na czas wojny do poziomu 539 tys. żołnierzy (CAW WBH, spis 1788.90.46, Ogólny stan Sił Zbrojnych PRL z 1 I 1971 r.).

Tabela 1. Wojska wydzielone w skład ZSZ UW w styczniu 1971 r.

Wyszczególnienie		Stan etatowy na 1 stycznia 1971 r.	
		„P”	„W”
Front	1 Armia	43 002	66 835
	2 Armia	44 354	76 236
	4 Armia	15 845	59 528
	3 Armia Lotnicza	22 690	42 950
	Jednostki frontowe	29 825	182 079
	Razem Front	155 716	427 628
wydzielone wojska OPK		44 882	67 756
Marynarka Wojenna (w tym jej siły operacyjne)		23 402	43 616
ogółem wojska wydzielone		224 000	539 000

Źródło: CAW WBH, 1788.90.45, Wojska wydzielone w skład ZSZ UW

Stan osobowy 2 armii ogólnowojskowych I rzutu (1 i 2 Armii) na stopie pokojowej wynosił w styczniu 1971 r. łącznie około 88 tys. żołnierzy (w czasie wojny 1 Armia miała liczyć 66,8 tys. żołnierzy, a 2 Armia 76,2 tys.), a na ich wyposażeniu znajdowało się około 2,1 tys. czołgów, 3 tys. transporterów opancerzonych, prawie 40 wyrzutni raket operacyjno-taktycznych i taktycznych, około 1,1 tys. dział i moździerzy, około 320 raketowych i artyleryjskich środków przeciwpancernych oraz prawie 430 dział przeciwlotniczych. Natomiast armia II rzutu (4 Armia) była związkiem operacyjnym wysoce skadrowanym. Jej dywizje zmechanizowane miały skompletowanie na poziomie około 20-45%, a wyposażone były w przestarzałą broń (np. czołgi T-34) wycofywaną z obu armii I rzutu. Ogółem armia II rzutu liczyła w czasie pokoju około 16 tys. żołnierzy (w czasie wojny jej stan osobowy miał wzrosnąć do 60 tys. żołnierzy), 750 czołgów i niemal 580 dział i moździerzy. Jej stopień rozwinięcia jako całości był relatywnie niski i w 1971 r. wynosił zaledwie 25%. Z kolei wchodząca w skład Frontu 3 Armia Lotnicza była jako całość utrzymywana w czasie pokoju na poziomie skompletowania wynoszącym około 53%. Jej struktura była dostosowana do przewidywanych zadań wsparcia lotniczego armii ogólnowojskowych I rzutu, a jej jednostki miały łącznie około 470 samolotów bojowych oraz prawie 300 samolotów i śmigłowców transportowych. Równie ważnym elementem Frontu były wydzielone siły Marynarki Wojennej, których trzonem były: 2 niszczyciele (w tym raketowy), 4 okręty podwodne, 9 kutrów raketowych, 14 kutrów torpedowych, 22 okręty desantowe, 16 kutrów desantowych i 8 ścigaczy okrętów podwodnych (plus lotnictwo operacyjne podległe Marynarce Wojennej). Istotną część Frontu stanowiły również jednostki wsparcia i zabezpieczenia szczebla frontowego, które stanowiły niemal 40% jego składu organizacyjnego, choć ich stopień rozwinięcia w czasie pokoju był niewielki i wynosił w tym czasie około 16-17% (CAW WBH, spis 1788.90.43, Notatka służbowa w sprawie stanu sił zbrojnych w 1972 r.; Notatka służbowa w sprawie stanu sił zbrojnych w latach 1971-1975 z 1972 r.).

Tabela 2. Zestawienie stanów osobowych związków taktycznych wojsk operacyjnych okresu „P” i „W” w latach 1961-1970

Związki taktyczne	Okres	1961		1970	
		stan osobowy	% skompletowania	stan osobowy	% skompletowania
1	2	3	4	5	6
1 DZmech.	„P”	6 605	74,1	3 880	37,3
	„W”	8 913		10 386	
2 DZmech.	„P”	6 364	71,4	3 140	29,1
	„W”	8 913		10 790	
3 DZmech. (do 1962 r. 3 DP)	„P”	2 549	16,8	1 884	18,6
	„W”	15 162		10 112	

cd. tabeli 2

1	2	3	4	5	6
4 DZmech. (do 1962 r. 4 DP)	„P”	2 510	16,5	9 310	91,2
	„W”	15 162		10 209	
8 DZmech.	„P”	6 384	71,6	9 201	90,1
	„W”	8 913		10 209	
9 DZmech. (do 1962 r. 9 DP)	„P”	2 551	16,8	1 924	19,0
	„W”	15 162		10 112	
12 DZmech.	„P”	6 352	71,3	9 278	90,0
	„W”	8 913		10 209	
15 DZmech.	„P”	6 363	71,4	2 962	29,3
	„W”	8 913		10 091	
5 DPanc.	„P”	5 324	78,6	7 716	95,5
	„W”	6 771		8 077	
10 DPanc.	„P”	5 363	79,2	6 987	86,5
	„W”	6 771		8 077	
11 DPanc. (do 1963 r. 11 DZmech.)	„P”	6 361	71,4	7 138	88,4
	„W”	8 913		8 077	
16 DPanc.	„P”	5 308	78,4	6 993	86,6
	„W”	6 771		8 077	
20 DPanc.	„P”	5 338	78,8	7 660	94,8
	„W”	6 771		8 077	
6 Dywizja Powietrzno-Desantowa	„P”	2 100	31,3	3 808	90,7
	„W”	6 697		4 198	
7 Dywizja Desantowa (do 1963 r. 23 DP)	„P”	2 485	16,4	4 207	94,5
	„W”	15 162		4 452	

Źródło: CAW WBH, 1788.90.46, Analiza przedsięwzięć organizacyjno-mobilizacyjnych ZT (dywizji) wojsk lądowych, załącznik 3)

W latach 60. ukształtowała się zasadnicza struktura oraz zadania wojsk operacyjnych, które w czasie wojny miały utworzyć wyższy związek operacyjny w postaci Frontu. Ich trzonem było 15 ogólnowojskowych związków taktycznych (5 dywizji pancernych, 8 dywizji zmechanizowanych, dywizja powietrzno-desantowa i dywizja desantowa). Stosownie do założeń operacyjnych ZSZ UW większość tych związków taktycznych (skupionych w 1 i 2 Armii) oraz część jednostek wzmocnienia utrzymywana była w stanie dużego skompletowania sięgającego 85-90%. Z kolei możliwość rozwinięcia skadrowanej w czasie pokoju 4 Armii II rzutu pozwalała wzmocnić siłę uderzeniową wojsk operacyjnych w dalszym etapie wojny (CAW WBH, spis 1788.90.43, Notatka służbowa w sprawie stanu sił zbrojnych w 1972 r.).

Siły Zbrojne PRL będące w ramach ZSZ UW drugą pod względem liczebności armią również musiały nieustannie dostosować się do zmieniających się realiów pola walki i zmieniać swój kształt organizacyjny i jakościowy charakter. W latach 60. zanikła tradycyjna piechota – ustępując miejsca wojskom pancernym i zmechanizowanym. Stale także postępowała „rakietyzacja” wszystkich rodzajów sił zbrojnych, rozbudowywano jednostki rozpoznania i walki radioelektronicznej oraz modernizowano wyposażenie jednostek zabezpieczenia bojowego i jednostek tyłowych. Jednak ukształtowany w tym czasie zasadniczy model organizacyjny wojsk operacyjnych – z uwagi na szybki rozwój techniki wojskowej i konieczność dostosowywania struktur związków taktycznych do przewidywanych dla nich zadań operacyjnych – nadal wymagał doskonalenia w kolejnych latach.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- CAW WBH, 1788.90.38, Notatka służbowa w sprawie zmian w zobowiązaniach PRL wynikających z tytułu uczestnictwa Polski w UW z 1963 r.
- CAW WBH, 1788.90.38., Notatka służbowa z konsultacji przeprowadzonych w dniach 9-12 IV 1963 r.
- CAW WBH, 1788.90.38, Zestawienie składu bojowego wojska na 31 XII 1965 r. i planowanego do osiągnięcia w 1970 r.
- CAW WBH, 1788.90.41, Notatka służbowa w sprawie przebiegu realizacji pięcioletniego planu rozwoju sił zbrojnych na lata 1966-1970 z 15 V 1969 r.
- CAW WBH, 1788.90.41, Notatka służbowa w sprawie organizacyjnego rozwoju sił zbrojnych z 15 V 1969 r.
- CAW WBH, 1788.90.41, Wstępne założenia rozwoju sił zbrojnych w latach 1971-1975 z maja 1969 r.
- CAW WBH, 1788.90.41, Notatka w sprawie założeń rozwoju sił zbrojnych na lata 1971-1975 z 1971 r.
- CAW WBH, 1788.90.46, Ogólny stan Sił Zbrojnych PRL z 1 I 1971 r.
- CAW WBH, 1788.90.43, Notatka służbowa w sprawie stanu sił zbrojnych w 1972 r.
- CAW WBH, 1788.90.43, Notatka służbowa w sprawie stanu sił zbrojnych w latach 1971-1975 z 1972 r.
- CAW WBH, 1788.90.46, Analiza przedsięwzięć organizacyjno-mobilizacyjnych ZT (dywizji) wojsk lądowych, załącznik 3.

Źródła drukowane

- MULTAN, W. (red.) (1975), Układ Warszawski powstanie i działalność 1955-1974. Wybór dokumentów. Warszawa.
- JAROSZEK, H. (red.) (1986), Organizacja Układu Warszawskiego. Dokumenty 1955-1985. Warszawa.

Opracowania

- BABUŁA, J. (1998), Wojsko Polskie 1945-1989. Próba analizy operacyjnej. Warszawa.
- GROT, L. | KONECKI, T. | NALEPA, E. (1988), Pokojowe dzieje Wojska Polskiego. Warszawa.
- KAJETANOWICZ, J. (2004), Polskie wojska lądowe w latach 1945-1960, skład bojowy, struktury organizacyjne, uzbrojenie. Toruń.
- KAJETANOWICZ, J. (2011), Strategie bezpieczeństwa Polski w drugiej połowie XX wieku. W: Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych. 3, 238-248.
- KAJETANOWICZ, J. (2013a), Wojsko Polskie w koncepcjach bezpieczeństwa militarnego państwa w latach 1945-1989. W: Przegląd Historyczno-Wojskowy. 2, 73-88.

- KAJETANOWICZ, J. (2013b), *Wojsko Polskie w systemie bezpieczeństwa państwa 1945-2010*. Częstochowa.
- KAJETANOWICZ, J. (2014a), *Etapy rozwoju WP w okresie powojennym*. W: Klementowski, R. | Nowosielska-Sobel, J. | Piotrowski, P. | Strauchold, G. (red.), *Wojsko w Polsce „Ludowej”*. Studia i materiały IPN. Wrocław, 29-41.
- KAJETANOWICZ, J. (2014b), *Wojsko Polskie w protokołach uzgodnień pomiędzy rządami PRL i ZSRR w latach 1955-1960*. W: *Przegląd Historyczno-Wojskowy*. 4, 217-230.
- KOŚMIDER, T. | ŚLIPIEC, J. | ZUZIAK, J. (2011), *Europejska integracja militarna. Sojusze wojskowe XX wieku*. Warszawa.
- MARCINKOWSKI, A. (1985), *Polska w Układzie Warszawskim*. Warszawa.
- MARCINKOWSKI, A. (1986), *Układ Warszawski. Problemy działalności politycznej*. Warszawa.
- OSTAPKO, J. (2006), *Wojsko Polskie w latach 1957-1962*. W: Skuza, C. | Wróblewski, W. (red.), *Polityka obronna Polski i jej siły zbrojne w latach 1945-1980*, t. II. Szczecin, 277-287.
- PUCHAŁA, F. (2010), *Sztab Generalny Wojska Polskiego w latach 1945-1990. Studium strategiczno-operacyjne*. W: Bellona. Wyd. spec., 6-285.
- SADOWSKI, S. (2006), *Rozbudowa sił zbrojnych Polski w latach 1949-1956*. W: Skuza, C. | Wróblewski, W. (red.), *Polityka obronna Polski i jej siły zbrojne w latach 1945-1980*, t. II. Szczecin, 239-275.
- SZEREMIETIEW, R. (2001), *Budowa Sił Zbrojnych PRL i ich rola w koncepcjach wojennych kierownictwa Układu Warszawskiego*. W: *Myśl Wojskowa*. 1, 141-149.
- ŚLUSARCZYK, J. (1992), *Układ Warszawski. Działalność polityczna (1955-1991)*. Warszawa.
- TYRANOWSKI, J. (1983), *Układ Warszawski*. Lublin.
- ZYGMUNTOWICZ, J. (2006), *Zadania i organizacja Wojska Polskiego w ramach Układu Warszawskiego w latach 1963-1980*. W: Skuza, C. | Wróblewski, W. (red.), *Polityka obronna Polski i jej siły zbrojne w latach 1945-1980*, t. II. Szczecin, 289-328.

